

УДК 159.922

О. В. ВАГІНА,*аспірант кафедри соціології та психології факультету № 6**Харківського національного університету внутрішніх справ;**ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8934-4752>*

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕДТЕСТОВОЇ БЕСІДИ ПІД ЧАС ПОЛІГРАФНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розглянуто основні психологічні умови передтестової бесіди під час проведення поліграфних досліджень. Викладено ключові фактори проведення передтестової бесіди. Висвітлено методи та прийоми встановлення психологічного контакту й отримання правдивої інформації. Приділено увагу основним завданням передтестової бесіди у світлі їх психологічних умов.

Ключові слова: поліграф, опитування, обстежуваний, психологічний контакт, передтестова бесіда, психологічні умови.

Vagina, O.V. (2017), "Psychological conditions of conducting pre-test conversation during polygraph examinations" ["Psykhologichni umovy provedennia peredtestovoi besidy pid chas polihrafichnykh doslidzhen"], *Pravo i Bezpeka*, No. 2, pp. 135–139.

Постановка проблеми. Поліграф являє собою спеціальний комп'ютерний технічний засіб, що здійснює реєстрацію змін психофізіологічних реакцій людини, які є результатом психологічних процесів у відповідь на пред'явлення їй за спеціальною методикою певних психологічних стимулів. Поліграф має відповідну сертифікацію, прилад не завдає шкоди життю й здоров'ю людини та навколишньому середовищу. Він широко використовується із середини ХХ сторіччя у розвинутих країнах світу і практика його застосування свідчить про те, що цей прилад надає можливість отримувати від людини інформацію, яку виявити іншим шляхом дуже складно. Останніми роками успішно розвиваються такі напрямки використання поліграфа, як відбір кадрів у професіях підвищеного ризику, а також розкриття та розслідування злочинів. Результати поліграфних обстежень персоналу в багатьох країнах Європи свідчать про їх високу ефективність у профілактиці злочинних проявів, службових порушень і девіацій поведінки.

Зважаючи на те, що суб'єктом професійного інтересу поліграфолога є кожна конкретна обстежувана людина з її системною нервово-психологічною організацією, особистість з її

свідомістю й емоціями, метою статті є розкриття психологічних умов проведення передтестової бесіди для ефективного проведення поліграфних досліджень.

Аналіз останніх наукових досліджень. Історія становлення та розвитку поліграфних досліджень в Україні тісно пов'язана із системою Міністерства внутрішніх справ. Її початком можна вважати 1999 рік, коли група з п'яти викладачів і науковців системи МВС України пройшла перепідготовку в Академії юридичної психофізіології (м. Ларго, США) за спеціальністю «Екзамінатор поліграфа». У травні 1999 р. в Національній академії внутрішніх справ України був проведений круглий стіл на тему «Проблеми і напрямки впровадження поліграфа у практичну діяльність органів внутрішніх справ України» за участю представників МВС, Служби безпеки й Міністерства оборони України, а також українських та російських поліграфологів-практиків. До першочергових завдань впровадження використання цього приладу було віднесено розробку відомчої нормативної бази, науково обґрунтованих методик опитування громадян із використанням поліграфа та визначення основних вимог щодо технічного забезпечення й організації проведення опитувань.

Із цього моменту почали проводитись наукові дослідження з проблематики поліграфних опитувань, питанням науково-психологічного та правового забезпечення використання поліграфа присвятили свої праці українські та зарубіжні науковці В. І. Барко, С. К. Делікатний, Ж. Ю. Половнікова, Т. Р. Морозова, Д. А. Мовчан, О. В. Шаповалов, В. А. Варламов, Р. Лурія, К. Бакстер, Дж. Рейд та інші. Невдовзі, а саме 28 серпня 2001 р., був виданий наказ МВС України № 743 «Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ України», яким регламентувалося проведення протягом 2001–2002 років експерименту з використанням поліграфів для професійно-психологічного відбору кандидатів на службу й навчання в навчальних закладах МВС України, зарахування до складу миротворчих місій або перевірки осіб, які висуваються на керівні посади, а також працівників, стосовно яких проводяться службові перевірки. У 2002 р. було підбито підсумки експерименту й підтверджено ефективність використання поліграфів як у роботі з персоналом, так і в процесі розкриття та розслідування злочинів. Відтоді розпочалось широкое впровадження поліграфних технологій у систему МВС України.

Виклад основного матеріалу. Психологічні умови поліграфного дослідження стосуються всіх без винятку його етапів, починаючи від першої розмови ініціатора з поліграфологом і закінчуючи висновками останнього. Крім того, свою унікальну психологічну специфіку мають різні види поліграфних досліджень: якщо для скринінгової перевірки кандидата на роботу використовуються одні методи роботи з обстежуваним, то в рамках службових розглядів або розслідування злочинів – інші. У структурі поліграфних досліджень передтестовій бесіді надається особливо важливе значення. Слід зазначити, що від цього етапу багато в чому залежить успішність усього дослідження [1].

Російський психолог Н. В. Гусєва вказує: «Така бесіда проводиться з метою виявлення біографічних даних і отримання нових деталей, пов'язаних з метою перевірки. На підставі інформації, що отримується на цьому етапі, приймається рішення про можливість і доцільність проведення дослідження, визначаються методи та схема його проведення, вибудовується тактика взаємодії з обстежуваним. Багато практикуючих фахівців-поліграфологів вважають, що бесіда перед перевіркою є набагато важливішою за саму перевірку. На етапі передтестової бесіди поліграфолог розповідає обстежуваному

про принцип роботи приладу, ілюструючи на конкретних прикладах, як прилад «відрізняє» правду від брехні. При цьому необхідно переконати обстежуваного в непогрішності роботи приладу й неминучості виявлення брехливих відповідей. У передтестовій бесіді фахівець інформує обстежуваного про правила проведення СПФД (спеціального психофізіологічного дослідження. – О. В.) і вимоги до його поведінки в процесі дослідження. Саме в процесі передтестової бесіди з перших секунд появи обстежуваного в кабінеті поліграфолог повинен зарекомендувати себе компетентним, авторитетним, грамотним, професійним фахівцем, який викликає довіру, повагу й навіть симпатію» [1]. Думку Н. В. Гусєвої ми повністю підтримуємо.

Досвідчені фахівці, які працюють із поліграфними пристроями під час опитування громадян, знають, що особи, які їх проходять, завжди відчують більш-менш виражене емоційне напруження, особливо на перших етапах тестування. Це підвищене емоційне напруження викликають безліч факторів, наприклад побоювання за деякі теми й питання тестування, навіть за умови, що опитуваній особі приховувати особливо нічого, або побоювання виглядати нерозумно, не зрозуміти питань, відповісти не так і невчасно. З огляду на те, спочатку підвищена емоційна напруженість або та, що виникла під час тестування через неправильні дії фахівця, часто призводить до спотворення власне результатів тестів і помилкових висновків, слід уміти її виявляти, усувати або хоча б не сприяти її розвитку.

На перших етапах передтестової бесіди фахівець може помітити зовнішні ознаки емоційного хвилювання: опитуваний скутий, затиснутий або, навпаки, рухи його поривчасті, навіть ніби погано координовані (він може спробувати переставити стілець, на який запропоновано сісти, почати знімати піджак, хоча це йому не пропонувалося, і т. ін.). На обличчі опитуваного спостерігається вираз невпевненості, насто-роженості, губи тремтять, можуть спостерігатися навіть судороги м'язів обличчя, протягом усієї передтестової бесіди може бути «приклеєна» посмішка. У суб'єкта може спостерігатися дрібне тремтіння рук чи колін. Голос під час відповідей звучить то тихіше, то дзвінкіше; в процесі співбесіди даються тільки односкладові й однотипні відповіді або мова є переривчастою, сумбурною, опитуваний плутається у відповідях. Підвищене емоційне напруження може виражатися в загальному поведінковому різко негативному, войовничому (аж до відмови

від тестування) ставленні як до опитування в цілому, так навіть і до особистості фахівця.

Наявність підвищеного емоційного напруження на етапі, що передуює проведенню передтестової співбесіди, в 90 % випадків не обумовлюється тим, що опитуваний прагне обдурити прилад чи йому є що приховувати. Виникнення вираженої емоційної напруженості під час тестування може бути результатом справжнього виходу фахівця на болочі для суб'єкта особливості його біографії або особистості. А можливо, це обумовлено серйозними поведінковими помилками фахівця, які призвели до виникнення негативного ставлення опитуваного до процедури опитування. Для того, щоб не виникло подібних помилок, слід чітко дотримуватися певних рекомендацій і правил під час проведення всіх етапів тестування [2].

Насамперед у передтестовій бесіді важливо встановити психологічний контакт з опитуваним. Це дуже важливе завдання. У жодному разі не можна чинити на людину грубий тиск або виявляти свою недовіру. Необхідно поводитися з людиною гранично коректно, демонструвати абсолютну об'єктивність і неупереджене ставлення до об'єкта.

В одному з американських посібників з детекції брехні (д-р Гарольд Фельдман) зазначається, що «поліграфолог повинен мати вигляд діловий та професійний і при цьому мати спокій лікаря». Підкреслюється, що «слід уникати грубого поводження. Погані манери, владність можуть викликати страх, побоювання в обстежуваного і, скоріш за все, вплинуть негативно на ефективність перевірки».

Для встановлення психологічного контакту перш за все фахівець повинен ввічливо привітатися і представитися, а потім «розговорити» людину, почавши з бесіди про неї саму.

Протягом 8–10 хвилин поліграфологові необхідно визначити «характерологічний стрижень» обстежуваного і на цій основі вибудувати манеру подальшого спілкування.

Слід поцікавитися, як людина себе почуває, який у неї настрій, чи спала вона напередодні, чи не голодна і т. ін. Інакше кажучи, необхідно підходити до людини із щирою участю і зацікавленістю.

Кожен висококваліфікований поліграфолог вносить у передтестову бесіду тонкі емоційні нюанси, обумовлені всією своєрідністю його особистості.

Провідні російські поліграфологи (В. В. Корвін, В. М. Федоренко, О. В. Баришев, О. П. Сошників та ін.) є великими майстрами, можна навіть сказати «художниками» у справі прове-

дення передтестової бесіди, в умінні отримати від обстежуваної особи те, що їм потрібно.

Усі вони підходять до обстежуваної особи по-своєму. При цьому в кожного з провідних російських поліграфологів, зрозуміло, є свої індивідуальні, неповторні переваги й недоліки.

Так, один фахівець може вносити в передтестову бесіду (та й у всю свою манеру спілкування з обстежуваним) м'якість і доброту, свою допитливість (не слід плутати ці особливості спілкування зі святенництвом), інший буває часом різкий і дещо грубуватий, третій може бути незадоволеним і сповненим «чорного гумору». Проте всім їм властива об'єктивна зацікавленість у встановленні істини, яка так підкуповує «сумлінного» обстежуваного. У бесіді з такими фахівцями обстежувані відчують і розуміють, що спілкування з ними в рамках передтестової бесіди є для поліграфолога чимось більшим, ніж рутинний службовий обов'язок.

Усе це може сприяти виникненню у «правдивих» обстежуваних того, щоб максимально розкритися в передтестовій бесіді, і тим допомагати встановленню істини у плані власної непричетності до розслідуваної події.

Незважаючи на видимі відмінності в манері проведення передтестової бесіди, можна виділити те спільне, що об'єднує всіх висококваліфікованих фахівців, – принцип індивідуалізації бесіди. Так, з одним обстежуваним поліграфолог може розмовляти протягом двох годин, а спілкування з іншим обмежити десятьма хвилинами; одного обстежуваного він може слухати мовчки, не перериваючи й майже не ставлячи запитань, а висловлювання іншого обстежуваного він може поправляти, уточнювати, коригувати і т. ін.

Інакше кажучи, професійний поліграфолог будує контакт з обстежуваним неодмінно з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей останнього.

Далі треба пам'ятати, що в передтестовій бесіді не слід використовувати теми, далекі від мети перевірки, оскільки це може викликати в людини подив або навіть привести її до думки, що її просто дурять.

Спеціаліст повинен виходити з того, що людина, навіть якщо вона не винувата, може бути спочатку налаштована проти нього й демонструвати своє негативне ставлення до поліграфної перевірки. В окремих випадках особа сама провокуватиме фахівця з метою створення ненормальних умов для роботи. У цьому випадку поліграфолог повинен зберігати повний спокій, демонструвати коректність і в

жодному разі не піддаватися на провокації. Він повинен намагатися перевести контакт з обстежуваною особою в спокійне русло й до моменту безпосереднього тестування отримати доступ до максимально спокійної психіки людини [3].

Грамотно проведена психологічна підготовка обстежуваного до майбутнього опитування забезпечує виразність і чіткість реакцій при відповідях на питання тесту, а також їх однозначну та достовірну інтерпретацію. Тому дуже важливо із самого початку передтестової бесіди так вести підготовку до майбутнього опитування, щоб надалі поліграфолог міг бути впевненим у надійності отриманих результатів. З першого моменту зустрічі поліграфолог свідомо чи несвідомо формує ставлення обстежуваного до майбутнього опитування, яке і визначає його подальшу поведінку під час тестування, чіткість реакцій при відповідях і, в кінцевому рахунку, достовірність результатів.

У процесі передтестової бесіди поліграфолог безпосередньо починає психологічну стимуляцію досліджуваного, яка повинна триматися протягом усього опитування. Так, на цій стадії він починає створювати у досліджуваного впевненість у високих можливостях поліграфа щодо виявлення брехні, доводить необхідність бути гранично щирим у відповідях на кожне запитання, а також викликати довіру до самої процедури опитування тощо.

Слід підкреслити, що у процесі тестування максимально виражені реакції обстежуваного на питання тесту з'являються в разі, коли той переконаний, що приховування ним тієї чи іншої інформації обов'язково буде виявлено. Із цією метою під час передтестової бесіди поліграфолог роз'яснює обстежуваному основні принципи роботи поліграфа та принципи «виявлення брехні» з його допомогою, не розкриваючи, природно, методичних тонкощів проведення опитування із застосуванням поліграфа, які можуть перешкодити поліграфологу успішно провести опитування. Так, поліграфолог перераховує велику кількість фізіологічних показників, які контролюються за допомогою поліграфа, розповідає про те, як відбувається, у разі неправдивих відповідей на запитання тесту, зміна фізіологічних реакцій людини. При цьому акцент має робитися на неминучості проявів таких реакцій, для чого наводяться загальні підтверджуючі приклади. Особливо важливо, щоб поліграфолог наголосив на неможливості одночасного контролювання всіх фізіологічних параметрів, що реєструються за допомогою поліграфа.

Отже, основні завдання передтестової бесіди у світлі їх психологічних умов є такими:

- встановлення психологічного контакту з опитуваним та зняття емоційної напруги у непричетного та посилення її у причетного до події, яка перевіряється;
- вивчення особистості опитуваного, визначення його інтелектуального рівня та особливостей його словникового запасу;
- виявлення й оцінювання вербальних і невербальних ознак брехливої поведінки опитуваного;
- виявлення наявності якихось фізичних або емоційних факторів, які можуть зробити перевірку на поліграфі ризикованою або неможливою (наприклад, фізичне або психічне виснаження, яке захворювання, що перешкоджає проведенню перевірки);
- ознайомлення суб'єкта з процедурою перевірки та його підготовка до виконання правил тестування;
- забезпечення успішного обговорення, коригування та розробки варіантів тестових питань;
- досягнення впевненості у повному розумінні й усвідомленні обстежуваним змісту всіх питань;
- забезпечення повного знання суб'єктом його прав і можливості ними скористатися.

Багатоцільове призначення співбесіди свідчить про її значущість у процесі поліграфного обстеження [4].

Також під час проведення передтестової бесіди поліграфолог повинен бути гранично уважним. Часто нещирість опитуваного виказується мимоволі, в результаті проголошення неправди в окремих словах і фразах, які можуть прямо виявляти приховану правду і частково бути наслідком елементарної неухватності й недбалості опитуваного, який каже неправду. В деяких школах вважається, що поява застережень, описок, а також проговорів являє собою не випадковий процес, обумовлений недбалістю й неухватністю, а особливе явище, що відбиває внутрішній психологічний конфлікт індивіда. Застереження, нехай не завжди явно, відображає те, що той, хто говорить, хотів би приховати (не повідомляти), тобто являє собою своєрідну форму самозради. Воно може бути неусвідомленим, коли йдеться про якісь явища, факти або події, витіснені зі свідомості в результаті дії механізмів психологічного захисту, або усвідомленим, наприклад, коли людина навмисне бреше й приховує правду. Очевидно, не будь-які застереження можуть служити доказом брехні. Обов'язково треба брати до уваги

зміст усього повідомлення й контекст поточної ситуації, тому що досить часто застереження є просто відображенням порушення нормально-го перебігу процесу мовної продукції, наприклад у результаті впливу сильних емоцій, або є звичайними мовними помилками, що не несуть ніякого змісту. Слід зазначити, що і повна відсутність застережень не може розглядатися як доказ правдивості висловлювання.

Крім того, під час проведення передтестової бесіди поліграфолог повинен урахувати як-риво виражені характерологічні особливості обстежуваного – акцентуації його характеру. Для підтримання психологічного контакту, наприклад, із представником істероїдного типу його треба похвалити, емотивного – заспокоїти й переконати в безпеці, а з гіпертичним – працювати в активному темпі.

Отже, якісне дотримання зазначених психологічних умов проведення поліграфологом пе-

редтестової бесіди з опитуваним не лише може визначити стратегію наступного етапу проведення поліграфного дослідження, а в деяких випадках здатне викликати психологічну реакцію особи ще до припинення нерозпочатого поліграфного дослідження. Тобто опитуваний з повним розумінням ситуації, що склалася, може заявити про відмову від подальшого проведення такого опитування, усвідомивши безнадійність свого стану та цілковитої готовності до щирого зізнання у скоєному.

Підбиваючи **підсумок**, зазначимо, що врахування психологічних особливостей та стану опитуваного, встановлення психологічного контакту й уміле використання прийомів психологічного впливу на обстежуваного у процесі передтестової бесіди є необхідними і важливими умовами успішності проведення поліграфного дослідження.

Список бібліографічних посилань

1. Гусева Н. В. Психологические аспекты предтестовой беседы при проведении специальных психофизиологических исследований с использованием полиграфа. *Концепт*. 2016. Т. 15. С. 2436–2440. URL: <http://e-koncept.ru/2016/96408.htm> (дата звернення: 23.02.2017).
2. Углубленные кадровые проверки / В. А. Варламов, Г. В. Варламов, Н. М. Власова и др.; под ред. Е. С. Швец; Группа компаний «Русичи». М., 2003. 389 с.
3. Оглоблин С. И., Молчанов А. Ю. Инструментальная «детекция лжи»: акад. курс. М.: Ньюанс, 2004. 447 с.
4. Петров А. М., Мягких С. Г., Бессонова С. Ю. Психологические возможности выявления скрываемой информации: учеб.-метод. пособие для сотрудников правоохранит. органов, студентов и курсантов высш. юрид. учеб. заведений; Петров А. М., Мягких С. Г. Из записной книжки полиграфолога: справ. пособие для специалистов, использующих полиграф при опросе граждан. Пермь: Компаньон, 2003. 202 с.

Надійшла до редколегії 23.02.2017

ВАГИНА Е. В. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПРОВЕДЕНИЯ ПРЕДТЕСТОВОЙ БЕСЕДЫ ВО ВРЕМЯ ПОЛИГРАФНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Рассмотрены основные психологические условия предтестовой беседы при проведении полиграфных исследований. Изложены ключевые факторы проведения предтестовой беседы. Описаны методы и приёмы установления психологического контакта и получения правдивой информации. Уделено внимание основным задачам предтестовой беседы в свете их психологических условий.

Ключевые слова: полиграф, опрос, обследуемый, психологический контакт, предтестовая беседа, психологические условия.

VAGINA O. V. PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF CONDUCTING PRE-TEST CONVERSATION DURING POLYGRAPH EXAMINATIONS

The basic psychological conditions of pre-test conversation during conducting polygraph examinations have been considered. The key factors of conducting pre-test conversation have been outlined. The methods and techniques of establishing psychological contact and obtaining the correct information have been outlined. Special attention has been paid to the main tasks of pre-test conversation in the light of their psychological conditions.

The author has made a substantiated conclusion that consideration of psychological characteristics and condition of the respondent, the establishment of psychological contact, the skillful use of techniques of psychological impact on the respondent in the process of pre-test conversation is a necessary and important condition for the success of conducting polygraph examination.

Keywords: polygraph, survey, respondent, psychological contact, pre-test conversation, psychological conditions.